

УДК 2-1:111.42:130.2(4)''15/17''

DOI <https://doi.org/10.24195/sk1561-1264/2025-2-22>

Соколовський Олег Леонідович

доктор філософських наук, професор,

професор кафедри філософії та політології

Житомирського державного університету імені Івана Франка

вул. Велика Бердичівська, 40, Житомир, Україна

orcid.org/0000-0003-2228-3040

ДУХОВНИЙ ДОСВІД І ГУМАНІСТИЧНА АНТРОПОЛОГІЯ У РЕЛІГІЙНОМУ ДИСКУРСІ РАНЬОМОДЕРНОЇ ЄВРОПИ

Актуальність дослідження. Філософсько-релігієзнавчий аналіз духовного досвіду та гуманістичної антропології визначається актуальністю через необхідність наукового переосмислення феномену релігійного раціоналізму як світоглядного підґрунтя формування нової антропологічної парадигми, яка інтегрує релігійну свідомість, моральну саморефлексію та філософію розуму. Антитринітарна доктрина розглядається як форма духовно-інтелектуальної опозиції догматизму й авторитарній сакралізації, яка започатковує перехід від схоластичної метафізики до феноменології віри та етики відповідальності. **Метою дослідження** – аналіз філософських і релігієзнавчих засад антитринітарного мислення, виявлення його методологічних орієнтирів і гносеологічних меж, а також з'ясування його ролі у формуванні етичного гуманізму та індивідуалістично орієнтованої духовності. **Теоретико-методологічна основа дослідження.** Методологічну основу дослідження становлять методи історико-філософської реконструкції, контекстуального аналізу та релігієзнавчої герменевтики, які дали змогу простежити еволюцію релігійного раціоналізму від морально-етичної доктрини до концепції духовної самореалізації людини. **Результати дослідження.** Встановлено, що антитринітарна традиція репрезентує важливий етап становлення європейської філософії релігії, у межах якої релігійна віра переосмислюється як інтелектуально осмислений акт духовної волі. З'ясовано, що відмова від догматичного тринітаризму не мала деструктивного характеру, а відкривала нові горизонти релігійного пізнання, зорієнтовані на гідність, свободу та відповідальність особи. Доведено, що в межах антитринітарної філософії формується інтелектуальна модель, у якій теологічні, етичні й пізнавальні виміри поєднуються в єдину концепцію морального універсуму. Ця модель постає передвісником новоєвропейського просвітницького гуманізму та підґрунтям для подальшого розвитку філософської антропології, раціональної теології та етики свободи совісті.

Ключові слова: духовність, духовний досвід, релігійний дискурс, антропологія, доктрина, раціоналізм, просвітництво, гуманізм, інтелектуальне мислення, пізнання.

Вступ. Проблематика антитринітарної думки у європейській інтелектуальній історії посідає особливе місце, оскільки віддзеркалює складний процес духовної емансипації людини від середньовічної схоластики до нового типу мислення, зорієнтованого на розум, досвід і моральну відповідальність. В епоху Ренесансу та Реформації, коли традиційні догматичні структури християнського світогляду почали зазнавати кризи, саме антитринітарний рух виявився одним із перших спроб переосмислення віри у координатах філософського раціоналізму. Його інтелектуальні джерела сягають гуманістичної ідеї гідності людини, віри у силу розуму та можливість морального самовдосконалення як шляху до Бога.

Актуальність дослідження зумовлена потребою глибшого осмислення антитринітаризму як явища, що вийшло далеко за межі богословської полеміки і стало чинником формування нової духовної культури Європи. Йдеться не лише про реформаторську критику догмату Трійці, а про фундаментальний філософський злам у розумінні релігійної віри: від безумовного прийняття авторитету до інтелектуального пошуку істини. У цьому сенсі антитриніта-

ризм постає як форма релігійного просвітництва, у якій поєднано гуманістичну філософію, моральний реалізм і гносеологію віри.

Особливої уваги заслуговує східноєвропейський контекст поширення антитринітарної думки, де ідеї розумного богопізнання, свободи совісті та духовної рівності поєдналися з традиціями православного гуманізму та ренесансного індивідуалізму. У цьому культурному середовищі формується унікальний тип релігійної свідомості, що спирається не лише на біблійні джерела, а й на досвід морального життя, історичну пам'ять та етичну інтуїцію. Саме в межах цієї традиції зароджується нове розуміння людини як духовної істоти, покликаної до співтворчості з Божим розумом через працю, моральну дію і пізнання.

Звернення до антитринітарної традиції відкриває нові перспективи вивчення духовної історії Європи, в якій взаємодія віри та розуму стала засадничим принципом становлення модерної релігійної свідомості. Цей феномен дозволяє простежити, як у межах ранньомодерного релігійного дискурсу формується антропологічно-гуманістична концепція віри як вияву не догматичної покори, а творчої духовної дії, спрямованої на пізнання істини через свободу, розум і любов.

Метою статті є філософсько-релігієзнавчий аналіз основ антитринітарного світогляду в контексті розвитку ранньомодерної думки та визначення його місця у становленні гуманістичної парадигми європейської культури. У відповідності до мети у статті поставлені такі **завдання**: 1) проаналізувати зміст і філософсько-релігієзнавчі засади основних текстів антитринітарної традиції, у яких відображено становлення раціоналістичної христології та морального гуманізму; 2) визначити роль освітньої, перекладацької й просвітницької діяльності унітаріїв у формуванні нової моделі релігійної свідомості ранньомодерної доби; 3) розкрити значення антитринітарного руху для розвитку європейської філософії релігії та становлення антропологічної парадигми духовності.

Методологія дослідження базується на комплексі філософських і релігієзнавчих методів, спрямованих на всебічне осмислення антитринітарної традиції в контексті духовно-інтелектуальної культури ранньомодерної доби. Зокрема, історико-філософський метод застосовано для аналізу етапів розвитку антитринітарної думки, виявлення зв'язків із реформаційними та гуманістичними течіями; герменевтичний метод використано для інтерпретації змісту текстів антитринітарних мислителів, аналізу символічних і смислових структур їхніх творів, а також для виявлення внутрішніх зв'язків між релігійними ідеями, моральними принципами та соціокультурним контекстом їх виникнення; феноменологічний метод дав змогу дослідити релігійний досвід антитринітаризму як форму духовного самопізнання, у якій віра постає не як догмат, а як акт розумного й морального утвердження людської гідності; аксіологічний метод використано для виявлення морально-етичних орієнтирів у антитринітарній думці, зокрема концепцій свободи совісті, рівності, гідності праці та духовної автономії особистості як виявів універсальної ціннісної системи європейського гуманізму.

Результати дослідження. Ранньомодерна доба стала періодом глибоких духовних зрушень, у межах яких відбувалося переосмислення засад віри, моральності та природи людини. Європейська інтелектуальна культура XVI–XVII ст. поступово відходила від середньовічної схоластичної догматики, утверджуючи гуманістичне бачення світу, у якому релігійна свідомість поєднувалася з раціональним осмисленням духовного досвіду. Людина постає не лише як об'єкт божественного задуму, а як активний учасник духовного творіння, здатною до моральної дії, пізнання і внутрішнього самовдосконалення.

У цьому контексті зароджується новий тип релігійно-філософського мислення, що поєднує богословський пошук із філософською рефлексією над сутністю віри, розуму та моральної свободи. Саме ранньомодерний гуманізм відкриває шлях до розуміння духовності як особистісного досвіду не лише предмета вірування, а й сфери свідомої дії, у якій людина пізнає себе через служіння істині та добру. Так формується гуманістична антропологія, що утверджує цінність людської особистості, її гідності та права на вільне духовне самовираження.

Актуальність такого підходу полягає в тому, що він дозволяє розглядати духовний досвід не як абстрактну богословську категорію, а як конкретну форму життєвої практики, у якій моральне, інтелектуальне й релігійне взаємодіють у межах єдиного світоглядного поля. Цей перехід від догматичної традиції до внутрішньо пережитої духовності особливо виразно проявився у реформаційних ідейних рухах, що прагнули осучаснити розуміння християнської істини.

Саме в цій духовно-інтелектуальній атмосфері формується нове бачення релігійної свідомості, у якому істина постає не як зовнішній припис, а як результат внутрішнього морального пізнання. Цей процес виявився у діяльності мислителів, чиї твори стали важливою частиною ранньомодерного пошуку гармонії між релігійною вірою, раціональним мисленням і етичними принципами гуманізму.

Значущим явищем антитринітарної літератури став твір Петра Гонезія «Про Сина Божого, людину Христа», який репрезентував ранній етап формування социніанської христології. Його праця викликала широкий резонанс серед сучасників: відомо, що Петро Вергарій назвав її «жахливою», стверджуючи, що в ній «вчення аріан постає в оновленому вигляді» [1, с. 96]. Як послідовний антитринітарій, Гонезій піддав сумніву догмат Трійці [2, s. 257], відкидаючи метафізичну ідею співвічного єства Осіб Божества.

Він також заперечував практику хрещення немовлят, вважаючи її невідповідною євангельській традиції та суперечливою з точки зору природного розуму. На думку Гонезія, хрещення має бути усвідомленим актом віри, а не обрядом спадкової належності. Більшість його проповідей і трактатів спрямована проти церковно-феодальної системи, яку він розглядав як прояв духовного рабства. Його ідеї соціальної рівності, пацифізму та критика експлуатації стали важливою частиною етико-гуманістичної доктрини социніанства, що набувала поширення серед лівого крила литовських і українських антитринітаріїв [3, с. 99]. Саме у цих проповідях формуються засади християнського пацифізму, який пізніше стане однією з провідних рис соціально-етичної програми унітаризму.

Видатне місце серед теоретиків социніанства посідає також Андрій Вишоватий – філософ, теолог і публіцист, що у своїх працях прагнув поєднати релігію розуму з етикою праці. У трактаті «Про релігію, співвідносну з розумом» він твердив, що Біблія є єдиним джерелом істини, однак зрозуміти її можливо не лише вірою, а й силою розуму [4, s. 30–31]. Для Вишоватого віра і розум постають не антагоністами, а взаємодоповнювальними шляхами пізнання Божої волі.

На його переконання, світогляд людини може бути істинним навіть тоді, коли він не спирається безпосередньо на Святе Письмо, але підтверджується життєвим досвідом і науковим пізнанням [5, s. 174]. Таким чином, мислитель утверджував антропологічно-гуманістичну концепцію релігії, де розумна й моральна діяльність людини є відбиттям Божого порядку у світі.

У своїх працях Вишоватий підкреслює гідність праці як універсальної цінності – будь-яка праця, незалежно від її характеру, має духовний зміст і заслуговує на пошану, бо всі форми діяльності рівні перед Богом. У цьому контексті антропологічна категорія людини у Вишоватого переходить у етичний вимір, де людина осмислюється як істота, покликана до моральної творчості, відповідальності та служіння.

Серед філософської спадщини социніанства особливе місце належить трактату відомого богослова й педагога Яна Крелля «Про Бога і Його атрибути», у якому автор намагається осмислити проблему Божественної сутності через призму раціонально-онтологічного мислення. Крелль відходить від традиційних схоластичних схем і розвиває ідею, згідно з якою Бог не може бути досягнутий природним шляхом, тобто через емпіричне або чисто філософське спостереження. Звідси постає його пантеїстична концепція, що прагне синтезувати трансцендентне і матеріальне, духовне й природне начала.

У цьому трактуванні всесильність і безсмертя Бога не є безмежними в метафізичному сенсі, а визначаються межами, де Божественна активність не порушує сутності матерії. Автор наголошує, що Святий Дух постає як внутрішня субстанція, присутня в усьому істинному

бутті, що пронизує космос і надає матеріальному світові різноманітних форм і конфігурацій [6, с. 174]. Через дію Святого Духа, як посередника між творінням і Творцем, матеріальне наближається до духовного, а процес творіння розуміється не як одноразовий акт, а як постійне впорядкування природи Богом.

Це тлумачення виявляє ліберально-раціоналістичні тенденції мислителя, який фактично ототожнює божественний і духовний світи, розглядаючи їх у єдності вічного буття. Для Крелля Бог і матерія не протистоять одне одному, а взаємозумовлюють і взаємодоповнюють своє існування, утворюючи гармонійний космос, у якому трансцендентне діє через іманентне. Таким чином, він розглядає творіння як вияв Божественного розуму, що впорядковує природний світ, а не стоїть поза ним.

Іншим помітним представником раннього соцініанського інтелектуалізму був Мартин Чехович – богослов, письменник і педагог, автор твору «Християнські розмови» (1575), у якому здійснено морально-етичну кодифікацію християнської поведінки в дусі антитринітарного гуманізму. Чехович класифікує громадянські й релігійні обов'язки людини, формулюючи основний принцип життя віруючого як наслідування морального способу життя Христа. Це наслідування передбачає самозречення, покірність перед життєвими випробуваннями та сприйняття їх як прояву Божої волі, скерованої на перевірку віри [7, с. 111].

Мислитель підкреслює важливість дотримання християнських обрядів, розглядаючи їх не як формальність, а як необхідну умову збереження духовної цілісності Церкви. Їхне занедбання, на його думку, призводить до деградації релігійного досвіду і втрати самої сутності віри. Чехович утверджує ідею промислительної детермінації: навіть тілесна або моральна шкода, заподіяна людині, має сприйматися як частина Божого задуму, яку віруючий не повинен оскаржувати.

Єдиною прийнятною формою «війни» для християнина, за Чеховичем, є внутрішня боротьба з власними пристрастями та гріховними бажаннями [1, с. 95]. Його етика людинолюбства виявляється у категоричному відкиданні помсти, оскільки відплата суперечить християнському милосердю. Навіть звернення до суду для вирішення особистих образ він вважає морально неприйнятним, оскільки правдивий послідовник Христа не має права принижувати себе або ближнього у земських справах.

Водночас Чехович демонструє помірковану критику державних інституцій, стверджуючи, що влада часто служить прикриттям для людей, далеких від морально-етичних засад. У його трактуванні ідеальна держава не повинна мати надмірної кількості адміністративних структур; кожен громадянин має виконувати свої функції відповідно до природних схильностей і здібностей. Використання службового становища у власних інтересах він розцінює як порушення морального закону.

Вагомий внесок у розвиток науково-освітньої традиції соцініанства здійснив Іоахим Стегман, знаний педагог Раківської школи. Його праця «*Institutionum Mathematica*» (1630), що стала підсумком багаторічної викладацької діяльності, являє собою зразок раціоналістичного синтезу педагогіки, філософії та математики. У розділі «Геометрія», присвяченому учневі Юрію Немиричу, Стегман аргументовано доводить практичну доцільність математичного знання, вбачаючи в ньому не лише інструмент пізнання природи, а й засіб удосконалення людського розуму [8, с. 107].

Його трактат охоплює виклад основ геометрії, арифметики, теорії десяткових дробів і логарифмів, що уможливлювало поєднання емпіричного і теоретичного знання. Автор приділяє увагу історії наукових відкриттів, згадуючи імена Миколая Коперника та інших видатних європейських математиків, завдяки чому його праця набула енциклопедичного характеру. Для Стегмана наука постає як морально-раціональна діяльність, покликана виховувати людину розумну, помірковану й відповідальну, тобто особистість, спроможну пізнавати світ у гармонії з Божим порядком.

Значним є й внесок Яна Ліцинія Немисловського, котрий репрезентував гуманістичний напрям у соцініанській педагогіці. Йому належить навчальний посібник з логіки «Посібник

для оволодіння вченням Аристотеля» (1586), що мав на меті систематизувати логічні основи раціонального мислення. Цей твір виконував подвійну функцію – дидактичну й світоглядну, адже автор прагнув не лише навчити логічних прийомів аргументації, а й виховати в учня здатність до критичного осмислення віри.

У праці «Сентенції, необхідні у житті» Немисловський упорядкував збірку духовно-моральних настанов, які мали формувати в людині чесноти, що відповідають природному закону добра. Мислитель розглядав виховання як процес гармонізації розуму, волі та почуттів, що наближає людину до усвідомлення свого покликання [1, с. 97]. Власний філософський стиль автора поєднував педагогічну ясність із релігійним гуманізмом. Його трактат вирізняється мовною оригінальністю, він містить повчальні тексти кількома європейськими мовами, що відображає міжкультурний характер соцініанської освітньої традиції.

Окреме місце в інтелектуальній спадщині соцініанства посідає «Апологія» Євстафія Кисіля, твір, який досі залишається мало дослідженим в українській релігієзнавчій науці. Написана польською мовою під псевдонімом Г. Діпліца, ця праця стала полемічною відповіддю на «Апологію» Мелетія Смотрицького, спрямовану проти представників реформаційного руху – Стефана Зизанія, Ортолога, Костянтина Острозького та Христофора Фіلالета.

Текст «Апології» свідчить про складну релігійно-культурну ідентичність Кисіля. Будучи вихідцем із православного середовища, він, перейнявшись антитринітарними ідеями, не пориває зв'язку зі східнохристиянською традицією, що сформувала його світогляд. У численних пасажах автор із жалем говорить про занепад рідної культури, закликаючи шляхетство «забути розпусне життя, що довело нас до такої простоти» [9, s. 330]. Така риторика засвідчує його національно-культурну ангажованість і прагнення поєднати релігійне оновлення з духовним відродженням народу.

Євстафій Кисіль виступає в ролі захисника Христофора Фіلالета, православного мислителя-гуманіста, який прагнув обстоювати права Церкви перед натиском католицизму [9, s. 616–617]. У своїй аргументації Кисіль виходить за межі конфесійної полеміки: він стає адвокатом не лише Фіلالета, а й усього православного люду, трактуючи його боротьбу як вияв духовного опору культурному поневоленню. У цьому сенсі він виступає моральним посередником між протестантською реформою та східнохристиянським гуманізмом, відстоюючи ідею єдності віри, розуму й національної гідності [9, s. 616].

Прагнення унітаріїв поширити Боже Слово рідною мовою знайшло своє яскраве втілення у перекладацькій діяльності руських діячів антитринітарного середовища, які розглядали переклад Святого Письма не лише як мовний акт, а як богословсько-культурну місію, спрямовану на духовне пробудження народу.

Одним із таких прикладів є незавершений переклад Євангелія, від Матвія, Марка та початок від Луки, виконаний Василем Тяпинським, який спирався на польськомовний Новий Заповіт Симона Будного. Цей переклад, що став важливою пам'яткою східнослов'янської духовної культури, отримав ґрунтовне висвітлення у низці сучасних досліджень. У преамбулі до своєї праці Тяпинський пояснює мотиви звернення до перекладацької діяльності, вбачаючи своє покликання у тому, щоб зробити Євангеліє доступним для народу через використання зрозумілої, живої мови [10, с. 1].

Автор виразно формулює критичне ставлення до церковної влади, яка, на його думку, занедбала не лише школу, культуру й духовне виховання, але й саме Слово Боже, обмеживши його використання чужими мовами [10, с. 2–3]. У цьому він убачає ознаку духовної деградації, що віддаляє людей від істини. Як приклад для наслідування Тяпинський наводить досвід інших європейських народів, які, усвідомивши цінність національної мови, переклали Біблію власною мовою і тим самим зміцнили духовну автономію своїх спільнот [10, с. 3–4]. Його позиція репрезентує релігійно-гуманістичну програму соцініанства, у центрі якої ідея духовного просвітництва та свободи віросповідання.

Вартий уваги і переклад Євангелія слов'яно-руською мовою, здійснений Василем Негалевським у 1589 р., який також був натхненний гуманістичними ідеалами й реформаційними

впливами. У вступі до свого твору Негалевський підкреслює, що метою перекладу є допомога простим людям у пізнанні біблійної істини, оскільки істинне розуміння Писання можливе лише через вільне тлумачення [11, с. 10, 12]. Його переклад подається як духовна місія, адресована «кожному віруючому, хто прагне досягнути смисл Слова Божого».

Таким чином, переклад Негалевського не лише продовжує традицію унітаристського біблійного гуманізму, але й свідчить про вплив соцініанських ідей на православне середовище. У цей період, тобто наприкінці XVI – у першій половині XVII ст., з православних інтелектуальних кіл виходить новий корпус полемічної літератури, в якому простежується активна рецепція антитринітарної думки.

Важливим свідченням цієї рецепції є записи невідомого автора, датовані першою третьою XVII ст., знайдені на полях Острозької Біблії. Ці записи, написані у вимогливій, афористичній формі, містять критику ієрархічної структури католицької церкви, особливо духовенства, котре, на думку автора, «заплямувало моральний образ служителів культу» [12]. У цих нотатках міститься протест проти посередницької ролі священиків між Богом і людиною, що свідчить про глибокий вплив вільнодумних антитринітарних ідей.

Автор категорично відкидає поклоніння хресту та іконам, наголошуючи на внутрішньому духовному зв'язку людини з Богом, а не на зовнішніх формах культу. За своєю сутністю ці погляди мають богумильське забарвлення, що демонструє філософську близькість до традицій раціоналістичного містицизму Східної Європи. На думку дослідників, автор маргіналій був, очевидно, представником православного культурного середовища, який зазнав впливу антитринітарної проповіді, хоча остаточно не долучився до неї.

Його позиція виявляє релігійний синкретизм перехідної доби: між вірністю православ'ю та потягом до свободи релігійної думки. Через свої нотатки він прагнув поглибити віру через розум, узгодити особисте релігійне переконання з універсальною Божою істиною, що свідчить про зародження в православному середовищі нової рефлексивної, індивідуалістично-гуманістичної релігійності.

Висновки. У підсумку проведеного дослідження встановлено, що антитринітарна інтелектуальна традиція XVI–XVII століть постала не лише як богословський рух, спрямований проти тринітарної догматики, а як цілісний світоглядний і культурно-філософський феномен, що істотно вплинув на становлення європейської духовності ранньомодерної доби. У межах цієї традиції відбувається глибока трансформація релігійного мислення від схоластичного розуміння віри до її трактування як розумного, морально й духовно усвідомленого акту. Антитринітаризм формує новий тип релігійної свідомості, у якій віра і розум не протиставляються, а постають взаємодоповнювальними шляхами до пізнання істини.

Важливою рисою антитринітарного руху є його антропологічна спрямованість. Людина розглядається не як пасивний об'єкт божественної благодаті, а як активний співтворець морального космосу, покликаний до духовного самопізнання, відповідальності та етичної дії. Ця позиція виявляється у працях мислителів, які підкреслювали гідність праці, значення освіти, свободу совісті та рівність усіх перед Богом. Саме через осмислення цих цінностей антитринітаризм набув гуманістичного виміру, поєднавши релігійну віру з філософією морального вдосконалення.

Не менш значимим є освітній та перекладацький вимір антитринітарної діяльності, що засвідчив прагнення унітаріїв зробити Святе Письмо і релігійні знання доступними для народу. Переклади, навчальні посібники та наукові трактати виконували функцію духовного просвітництва, сприяючи утвердженню релігійної толерантності й національно-культурного відродження. У цих зусиллях виявляється органічний зв'язок антитринітаризму з ренесансним ідеалом освіченої та морально вільної людини.

Отже, антитринітарна традиція ранньомодерної Європи виявляється одним із ключових чинників формування філософії релігії як сфери, що інтегрує віру, розум і моральну свідомість. Її вплив простежується у становленні гуманістичної етики, у розвитку раціонального богопізнання та у зміцненні переконання, що істинна духовність невіддільна від свободи

совісті, освіти й морального вдосконалення. Відтак антитринітаризм можна розглядати як одну з важливих складових європейської духовної модерності, таку, що поєднала теологічне мислення з філософською рефлексією, а віру із розумом і моральною дією.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Соколовський О. Л. Трансформація віровчення релігійного об'єднання польських братів у другій половині XVI ст. Українська полоністика. 2012. Випуск 9. С. 120–129.
2. Ogonowski Z. Wiara i rozum w doktrynach religijnych socynian i locke'a. *Studia nad arianizmem*. Warszawa, 1959. S. 425–450.
3. Соколовський О. Л. Теоретико-методичні засади наукових досліджень процесів інституалізації релігійних організацій нового часу. Актуальні проблеми філософії та соціології. 2025. № 53. С. 96–101.
4. Kawecka-Gryczowa A. Prasy Krakowa i Rakowa w służbie antytrynitaryzmu. *Studia nad arianizmem*. Warszawa, 1959. S. 263–330.
5. Ogonowski Z. Socynianizm polski. Warszawa: Wyd. wiedza powszechna, 1960. 252 s.
6. Історія релігії в Україні: у 10-ти т. К.: Світ Знань. Т. 5. Протестантизм в Україні. За ред. П. Яроцького. 2002. 424 с.
7. Świadkowie Jehowi Głosiciele Królestwa Bozego. Brooklyn: T-wo Świadkowie Jehowi, 1995. 922 s.
8. Нічик В. Гуманістичні і реформаційні ідеї на Україні XVI – початок XVII ст. Київ: Наукова думка. 1990. 384 с.
9. Diplic G. Antapologia, albo Apologiey, która do przezacnego narodu Ruskiego. В.м.в., 1632. 678 s.
10. Предисловие Василия Тяпинского к печатному Евангелию, изданному в Западной Руси около 1570 г. Киевская Старина. 1889. Кн. 1 Приложение. С. 1–9.
11. Огієнко І. Новий Завіт в перекладі на українську мову Валентина Негалевського 1581 р. Нарис з історії культурного життя старої Волині. Тарнов: б. в., 1922. 32 с.
12. Кралуєк П. Острозька Біблія та її значення для розвитку богословської думки в Україні. Релігієзнавчі студії. 2017. URL: https://risu.ua/ostrozka-bibliya-ta-jiji-znachennya-dlya-rozvitku-bogoslovskoj-dumki-v-ukrajini_n84125 (дата звернення: 08.08.2024).

REFERENCES

1. Sokolovskyi, O. L. (2012). Transformatsiia virovchennia relihiinoho obiednannia polskykh brativ u druhii polovyni XVI st. [Transformation of the creed of the religious association of Polish brothers in the second half of the 16th century.]. *Ukrainska polonistyka*. Vypusk 9. S. 120–129. [in Ukrainian].
2. Ogonowski, Z. (1959). Wiara i rozum w doktrynach religijnych socynian i lockea [Faith and Reason in the Religious Doctrines of the Socinians and Locke]. *Studia nad arianizmem*. Warszawa. S. 425–450. [in Polish].
3. Sokolovskyi, O. L. (2025). Teoretyko-metodychni zasady naukovykh doslidzhen protsesiv instytualizatsii relihiinykh orhanizatsii novoho chasu [Theoretical and methodological foundations of scientific research into the processes of institutionalization of religious organizations in modern times.]. *Aktualni problemy filosofii ta sotsiologii*. № 53. S. 96–101. [in Ukrainian].
4. Kawecka-Gryczowa, A. (1959). Prasy Krakowa i Rakowa w służbie antytrynitaryzmu [The press of Krakow and Raków in the service of antitrinitarianism]. *Studia nad arianizmem*. Warszawa. S. 263–330. [in Polish].
5. Ogonowski, Z. (1960). Socynianizm polski [Polish Socinianism]. Warszawa: Wyd. wiedza powszechna. 252 s. [in Polish].
6. Istoriia religii v Ukraini: u 10-ty t. (2002). [History of Religion in Ukraine: in 10 volumes]. K.: Svit Znan. T. 5. Protestantyzm v Ukraini. Za red. P. Yarotskoho. 424 s. [in Ukrainian].
7. Świadkowie Jehowi Głosiciele Królestwa Bozego. (1995). [Jehovah's Witnesses Proclaimers of God's Kingdom]. Brooklyn: T-wo Świadkowie Jehowi. 922 s. [in Polish].
8. Nychyk, V. (1990). Humanistychni i reformatsiini idei na Ukraini KhVI – pochatok KhVII st. [Humanistic and Reformation Ideas in Ukraine in the 16th – Early 17th Centuries.]. Kyiv: Naukova dumka. 384 s. [in Ukrainian].

9. Dyplic, G. (1632). Antapologia, albo Apologiey, która do przezacnego narodu Ruskiego [Antapologia, or Apology, which to the noble Russian nation]. B.m.w.. 678 s. [in Polish].

10. Predyslovyie Vasylyia Tiapynskoho k pechatnomu Evanheliu, yzdannomu v Zapadnoi Rusy okolo 1570 h. (1889). [Humanistic and Reformation Ideas in Ukraine in the 16th – Early 17th Centuries.]. *Kyevskaia Staryna*. Kn.1 Prylozhenye. S. 1–9. [in Ukrainian].

11. Ohiienko, I. (1922). Novyi Zavit v perekladi na ukrainsku movu Valentyna Nehalevskoho 1581 r. Narys z istorii kulturnoho zhyttia staroi Volyni [The New Testament translated into Ukrainian by Valentyn Negalevsky in 1581. An essay on the history of cultural life of old Volhynia]. Tarnov: b. v.. 32 s. [in Ukrainian].

12. Kraliuk, P. (2017). Ostrozka Bibliia ta yii znachennia dlia rozvytku bohoslovskoi dumky v Ukraini [The Ostroh Bible and its significance for the development of theological thought in Ukraine]. *Relihiieznavchi studii*. URL: https://risu.ua/ostrozka-bibliya-ta-jiji-znachennya-dlya-rozvitku-bogoslovskoji-dumki-v-ukrajini_n84125 (data zvernennia: 08.08.2024). [in Ukrainian].

Sokolovskiy Oleh Leonidovych

Doctor of Philological Sciences, Professor,
Professor at the Department of Philosophy and Political Science
Zhytomyr Ivan Franko State University
40, Velyka Berdychivska str., Zhytomyr, Ukraine
orcid.org/0000-0003-2228-3040

SPIRITUAL EXPERIENCE AND HUMANISTIC ANTHROPOLOGY IN THE RELIGIOUS DISCOURSE OF EARLY MODERN EUROPE

Problem. *The philosophical and religious analysis of spiritual experience and humanistic anthropology is determined by its relevance due to the need for scientific rethinking of the phenomenon of religious rationalism as a worldview basis for the formation of a new anthropological paradigm that integrates religious consciousness, moral self-reflection and philosophy of mind. The anti-trinitarian doctrine is considered as a form of spiritual and intellectual opposition to dogmatism and authoritarian sacralization, which initiates the transition from scholastic metaphysics to the phenomenology of faith and ethics of responsibility. The purpose of the study is to analyze the philosophical and religious foundations of anti-trinitarian thinking, identify its methodological guidelines and epistemological boundaries, as well as clarify its role in the formation of ethical humanism and individualistically oriented spirituality. Theoretical and methodological basis of the research.* The methodological basis of the study is the methods of historical and philosophical reconstruction, contextual analysis and religious hermeneutics, which made it possible to trace the evolution of religious rationalism from a moral and ethical doctrine to the concept of spiritual self-realization of man. **Research results.** It has been established that the anti-trinitarian tradition represents an important stage in the formation of the European philosophy of religion, within which religious faith is reinterpreted as an intellectually meaningful act of spiritual will. It has been found that the rejection of dogmatic trinitarianism was not destructive in nature, but opened new horizons of religious knowledge, oriented towards the dignity, freedom and responsibility of the individual. It has been proven that within the anti-trinitarian philosophy an intellectual model is formed in which theological, ethical and cognitive dimensions are combined into a single concept of the moral universe. This model becomes a harbinger of modern European enlightened humanism and a basis for the further development of philosophical anthropology, rational theology, and the ethics of freedom of conscience.

Key words: spirituality, spiritual experience, religious discourse, doctrine, rationalism, enlightenment, humanism, intellectual thinking, cognition.

Дата надходження статті: 23.10.2025

Дата прийняття статті: 06.11.2025

Опубліковано: 26.12.2025